

МІЖНАРОДНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
«ЄВРОПЕЙСЬКА ШКОЛА БІЗНЕСУ»**

**Кафедра менеджменту, фінансів та бізнес-
адміністрування**

УЗГОДЖУЮ

В.о. директора Навчально-
наукового інституту «Європейська
школа бізнесу»

Ю. Ремига
" 07 " 2022 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. завідувача кафедри
менеджменту, фінансів та бізнес-
адміністрування

Н. Приймак
" 07 " 09 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**ФІНАНСОВА САНАЦІЯ ТА БАНКРУТСТВО
ПІДПРИЄМСТВА**

(шифр і назва навчальної дисципліни)

Рівень вищої освіти:	Другий (магістерський) рівень
Ступінь вищої освіти:	магістр
Галузь знань:	07 «Управління та адміністрування»
Спеціальність:	073 «Менеджмент»

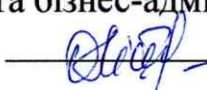
РОЗРОБЛЕНО ТА ВНЕСЕНО:

Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний європейський університет».

Робоча програма навчальної дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» розроблена на основі навчального плану №073мд/22-13, навчального плану №073мз/22-14, схваленого на засіданні Вченої ради Університету (протокол №4 від 26.05.2022р.).

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

Професор кафедри менеджменту, фінансів та бізнес-адміністрування,
кандидат економічних наук, доцент Ю. Ремига

Доцент кафедри менеджменту, фінансів та бізнес-адміністрування,
кандидат економічних наук, доцент О. Ліснічук

Робоча програма навчальної дисципліни обговорена та схвалена на засіданні кафедри менеджменту, фінансів та бізнес-адміністрування, протокол № 7 від «07» вересня 2022 р.

В.о. завідувача кафедри менеджменту,
фінансів та бізнес-адміністрування Н. Приймак

Гарант ОП І. БОЯРКО

Плановий термін між ревізіями – 1 рік
Контрольний примірник

ВСТУП

Програма вивчення навчальної дисципліни «Фінансова санація і банкрутство підприємства» складена відповідно до Стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня вищої освіти, галузі знань 07 «Управління та адміністрування», спеціальності 073 «Менеджмент».

Опис навчальної дисципліни (анотація). За прогнозами МВФ в умовах пандемії, очікується падіння світової економіки на 3%. Україна традиційно є більш вразливою до економічних шоків. В непевних макроекономічних умовах, бізнес може зіткнутись з безпрецедентним темпом зростання кількості банкрутств.

Підприємства змушені кардинально змінювати ставлення до фінансових аспектів своєї діяльності. Звичні способи регулювання господарських процесів не забезпечують стійкого фінансового стану, не сприяють своєчасному реагуванню на виникнення кризових явищ під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Вирішення цієї проблеми можливе за ефективного використання методів та інструментів фінансового оздоровлення. Формування і використання комплексу фінансових інструментів дозволять підприємству нейтралізувати основні причини банкрутства.

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 07 «УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»	Вибіркова	
Розділів – 2	Спеціальність: 073 «Менеджмент»	Рік підготовки	
Змістових розділів – 2		1-й	1-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання: I. Оцінка ймовірності банкрутства; II. Розробка плану санації.		Семестр	
		2	2
		Лекції	
		32 год.	4 год.
Загальна кількість годин – 120		Практичні	
	16 год.	6 год.	
Тижневе навантаження: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3,2	Освітній рівень: Другий (магістерський) рівень	Самостійна робота	
		72 год.	110 год.
		Вид контролю:	
		залік	залік

Предметом вивчення дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» є фінансово-економічні відносини, що виникають у процесі санації, реорганізації, банкрутства та ліквідації суб'єктів господарювання.

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1 **Метою** викладання навчальної дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» формування у здобувачів системи теоретичних знань та практичних навичок з питань управління фінансовою санацією, реструктуризацією суб'єктів господарювання, фінансового забезпечення ліквідаційних процедур.

1.2 Основними **завданням** вивчення дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» є формування таких знань:

- оцінка і прогнозування фінансової кризи на підприємстві;
- вивчення сутності, форм і методів управління фінансовою санацією підприємства;
- опанування порядку проведення фінансової санації підприємств; освоєння методів, правил та умов фінансування санації;
- опанування методичних підходів до складання програми й плану санації, виявлення найбільш ефективних механізмів її здійснення;
- оволодіння методикою проведення санаційної реструктуризації та реорганізації;
- визначення найбільш ефективних форм та механізмів проведення фінансового оздоровлення підприємства, умов фінансування і форм здійснення;
- формування внутрішніх і зовнішніх джерел санації;
- вивчення економіко-правових аспектів санації, банкрутства та ліквідації підприємств.

1.3 **Компетентності та результати навчання**, формуванню яких сприяє дисципліна (взаємозв'язок з нормативним змістом підготовки здобувачів вищої освіти, сформульованим у термінах результатів навчання у Стандарті).

Згідно з вимогами стандарту дисципліна забезпечує набуття студентами *компетентностей*:

Інтегральна компетентність	Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у сфері управління або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.
-----------------------------------	--

Після опанування дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати**:

- основи фінансової санації підприємств;
- процес санаційного контролінгу та аудиту;
- підходи до санаційної реструктуризації підприємства;
- правові аспекти санації підприємства;
- джерела фінансування санаційних заходів;
- процедури банкрутства підприємства;

- засади державної фінансової підтримки санації підприємств;
- уміти:**
- проводити на практиці санаційний контролінг підприємств;
 - здійснювати санаційний аудит підприємств;
 - знаходити фінансові джерела санації підприємства;
 - проводити фінансування санації підприємств;
 - використовувати у практичній діяльності правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємств;
 - здійснювати оцінювання вартості майна на підприємстві.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 год. / 4 кредити ЄКТС.

ЗМІСТОВИЙ РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ НЕПЛАТОСПРОМОЖНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Тема 1. Сутність управління фінансовою санацією підприємства

Сутність і мета фінансового оздоровлення підприємств. Причини та види економічної кризи підприємства. Економічна сутність санації підприємств. Фінансова санація підприємства. Фінансова криза на підприємстві фази, види та фактори виникнення. Сутність процесу, економічний зміст та причини виникнення. Санаційний менеджмент. Економічна сутність санації та випадки, в яких приймається рішення про санацію. Необхідність прийняття рішення про проведення фінансової санації підприємств зі складним фінансовим станом. Випадки, в яких приймається рішення про проведення санації. Поняття та порядок проведення досудової санації. Класична модель фінансової санації, схема її проведення: виявлення фінансової кризи, аналіз причин виникнення кризової ситуації, рішення про розробку санаційної концепції, визначення цілей санації, формування стратегії санації, розробка програми, проекту та плану санації, реалізація, координація та контроль виконання запланованих заходів. Організація управління санацією та ліквідацією підприємства.

Тема 2. Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві

Сутність і мета контролінгу. Функції і завдання фінансового контролінгу. Контролінг - як основа запобігання банкрутства. Роль сучасних методів і технологій управління підприємством у мобілізації внутрішніх джерел фінансової санації. Контролінг як спеціальна, саморегульовна система методів та інструментів, спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства (включає в себе інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль, внутрішній консалтинг).

Інструменти та методи контролінгу. Опитування (анкетування). Факторний аналіз відхилень. Софт-аналіз (аналіз сильних і слабких сторін підприємства). Портфельний аналіз. Вартісний аналіз. Аналіз точки беззбитковості. Нуль-базис-бюджетування (zbb, zero-basebudgeting). ABC (XYZ)-аналіз. Бенчмаркінг. Система раннього попередження та реагування. Бюджетування як інструмент оперативного контролінгу. Методи прогнозування банкрутства. Підходи до моделей прогнозування банкрутства. Моделі прогнозування банкрутства. Зміст та розробка плану санації. Впровадження контролінгу на підприємствах, які перебувають у фінансовій кризі. Реінжиніринг підприємства як особлива система докорінного вдосконалення менеджменту та його роль у фінансовому оздоровленні підприємства. Системи внутрішнього контролю на підприємстві.

Тема 3. Складання та погодження плану фінансової санації підприємства

Зміст плану санації та характеристика його розділів;. Розробка плану санації; Порядок розгляду та схвалення плану санації;. Оцінка ефективності плану фінансової санації підприємства. Розробка стратегії санації та програми санаційних заходів. Мета, завдання і зміст плану фінансової санації підприємства. Структура плану фінансової санації: а) огляд попередньої історії підприємства (огляд), організаційна структура, види продукції, ціни та ринки збуту; б) аналіз руху готівки за попередні 12 місяців роботи; результати ліквідації активів (грошові надходження від продажу певних активів для сплати боргів); в) структура борг – загальна сума боргу, кількість кредиторів; динаміка кредиторської заборгованості, застарілість боргів, черговість виплати боргів кредиторам; г) заходи щодо відновлення платоспроможності; д) прогноз фінансових результатів (прогноз прибутків і збитків, руху готівки, сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету, виплата зарплати працівникам) після проведення санації; є) розрахунок необхідних коштів для реалізації санаційних заходів і джерела їх надходження; ж) очікувані наслідки виконання плану санації, розрахунок ефективності санації. Застосування принципів і методів складання бізнес-плану у плануванні фінансової санації; складання плану маркетингу; виробництва і капіталовкладень, організаційного плану та фінансового плану. Особливості плану досудової санації та плану санації, який складається під час провадження у справі про банкрутство. Управління і контроль за виконанням плану санації.

Тема 4 Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит)

Сутність і завдання санаційного аудиту: оцінка потенційної життєздатності підприємства. Визначення санаційної спроможності підприємства як головна мета санаційного аудиту. Характерні риси санаційного аудиту. Методика та етапи проведення санаційного аудиту. Програма аудиту. Вивчення наявної санаційної концепції та збір необхідної

інформації. Порядок проведення санаційного аудиту. Дослідження наявної санаційної концепції. Аналіз причин кризи та сильних і слабких сторін підприємства. Експертна оцінка запланованих санаційних заходів. Оперативне та стратегічне становище підприємства. Аналіз виробничо-господарської діяльності. Дослідження загальної виробничої структури підприємства. Дослідження рівня технології виробництва. Дослідження витрат на виробництво. Дослідження основних фондів та амортизаційних відрахувань. Оцінка майнового стану. Дослідження показників праці. Аудит фінансової сфери підприємства. Оцінювання динаміки та структури валюти балансу. Аудит власного капіталу. Оцінка ліквідності активів підприємства та його платоспроможності. Аудит позичкового капіталу та кредиторської заборгованості. Аудит дебіторської заборгованості. Аудит реальних та фінансових інвестицій (вкладень). Аналіз Cash-flow. Оцінка ділової активності підприємства. Оцінка підприємства на ринку факторів виробництва та на ринку збуту готової продукції. Методика поглибленого оцінювання фінансового стану неплатоспроможного підприємства. Інтегральна оцінка фінансового стану підприємства. Розрахунок та аналіз фактичних показників і тенденцій розвитку. Оцінка глибини фінансової кризи. Аналіз причин і симптомів фінансової кризи. Виявлення сильних і слабких сторін на підприємстві. Прийняття рішення про доцільність санації чи ліквідації підприємства. Складання та зміст акту аудиторської перевірки.

ЗМІСТОВИЙ РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕДУР САНАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

Тема 5. Фінансування санації підприємств (внутрішні та зовнішні фінансові джерела санації)

Поняття та класифікація внутрішніх джерел фінансової стабілізації. Санація із залученням коштів власників підприємства. Збільшення вхідних і зменшення вихідних грошових потоків як джерела відновлення платоспроможності підприємства. Основні внутрішні резерви збільшення грошових надходжень: збільшення виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших операційних доходів, реструктуризація активів. Санаційні заходи, спрямовані на збільшення виручки від реалізації. Основні заходи з реструктуризації активів - мобілізація прихованих резервів, зворотний лізинг, здача в оренду основних фондів, оптимізація структури оборотних активів, рефінансування дебіторської заборгованості, продаж окремих низькорентабельних структурних підрозділів (філій) та основних фондів. Основні внутрішні резерви зменшення вихідних грошових потоків: зниження собівартості продукції; згортання інвестицій та інших витрат, джерелом яких є прибуток підприємств. Управління витратами: механізм управління витратами; директ-костинг; CVP-аналіз; таргет-костинг; метод ABC. Рационалізація інвестицій. Зовнішні фінансові джерела санації: кошти власників, кошти кредиторів, державна фінансова підтримка. Фінансування санації за рахунок акціонерного (пайового) капіталу. Основні цілі та порядок

збільшення статутного фонду. Методи та джерела збільшення статутного фонду. Форми залучення коштів власників: внески у статутний фонд, надання позик, цільові внески на безповоротній основі. Двоступінчаста санація: зменшення статутного капіталу з подальшим його збільшенням. Санація балансу – перша фаза двоступінчастої санації. Власний капітал, його функції та складові. Збитки підприємства та джерела їх покриття. Економічний зміст санації балансу та призначення санаційного прибутку. Цілі та методи зменшення статутного капіталу акціонерного товариства: 1) зменшення номінальної вартості акцій і конверсія акцій; 2) зменшення кількості акцій в обігу шляхом викупу товариством власних акцій з метою анулювання. Порядок збільшення статутного капіталу. Методи та джерела збільшення статутного капіталу. Альтернативна санація як форма вибору акціонерів (власників): або зменшення номінальної вартості їх корпоративних прав, або цільові внески на погашення балансових збитків і збереження належної їм частки номінальної вартості статутного капіталу. Участь кредиторів у фінансовому оздоровленні боржника: трансформація боргу у власність; пролонгація та списання заборгованості; санаційні кредити. Способи реструктуризації заборгованості - трансформація боргу у власність; конверсія короткострокової заборгованості в довгострокову; пролонгація строків сплати. Форми участі персоналу у фінансуванні санації - відстрочення або відмова від оплати праці; надання працівниками позик; купівля працівниками акцій свого підприємства. Фінансування санації підприємства за рахунок бюджетних коштів.

Тема 6. Оцінювання вартості майна підприємства

Необхідність, завдання та принципи експертного оцінювання вартості майна підприємства. Порядок оцінювання вартості майна. Методи оцінювання вартості майна. Метод балансової вартості. Метод ринкової вартості. Метод витрат. Метод аналогів. Метод капіталізованої вартості. Інвентаризація майна як складова частина оцінки його вартості. Аудиторська перевірка фінансової звітності. Оцінювання вартості підприємства як цілісного майнового комплексу. Оцінювання вартості корпоративних прав. Оцінювання об'єктів нерухомості. Оцінювання вартості нематеріальних активів і рухомого майна підприємств. Звіт про експертне оцінювання вартості майна.

Тема 7. Санаційна реструктуризація підприємства

Форми реструктуризації підприємства та їх особливості. Цілі, завдання та етапи проведення реструктуризації підприємств. Проект заходів по реорганізації підприємства. Методи оцінки ефективності реструктуризації. Реструктуризація підприємств як специфічний напрям антикризового управління. Загальні передумови реорганізації. Види реструктуризації - операційна, фінансова, реструктуризація підприємства. Зміст і порядок проведення операційної реструктуризації; заходи щодо змін у виробничих процесах і їх організації для підвищення рентабельності та

конкурентоспроможності продукції підприємства. Поняття фінансової реструктуризації та основні заходи: відстрочення та розстрочення боргів, прощення боргів; мораторій на сплату боргів, продаж активів і обмін активів на борги. Реструктуризація підприємства як комплекс заходів, спрямованих на підвищення інвестиційної привабливості підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва та задоволення вимог кредиторів. Реорганізація юридичної особи як один із засобів реструктуризації підприємства. Види реорганізації юридичної особи. Реорганізація, спрямована на укрупнення підприємств (злиття, приєднання, поглинання). Реорганізація підприємств, спрямована на їх розукрупнення (поділ, виділення). Передавальний та розподільний баланси. Передумови реорганізації підприємства. Законодавчі вимоги до здійснення реорганізації. Можливості поліпшення фінансового стану та платоспроможності шляхом реорганізації.

Тема 8. Економіко-правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємства

Необхідність, функції та завдання інституту банкрутства підприємств. Порядок порушення справи про банкрутство. Проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів. Ухвала про проведення санації боржника. Функції та повноваження керуючого санацією. Підготовче засідання господарського суду. Процедура розпорядження майном боржника. Функції та повноваження розпорядника майна. Попереднє засідання господарського суду. Проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів. Санація боржника на ухвалу господарського суду. Винесення ухвали про проведення санації боржника. Функції та повноваження керуючого санацією. Продаж в процедурі санації майна боржника як цілісного майнового комплексу. Звіт керуючого санацією. Ліквідаційна процедура. Функції та повноваження ліквідатора та членів ліквідаційної комісії. Ліквідаційна маса та майнові активи, які включаються до її складу. Продаж майна банкрута, розподіл одержаних коштів. Черговість задоволення вимог кредиторів. Звіт ліквідатора. Ліквідаційний баланс. Мирова угода. Припинення провадження у справі про банкрутство. Приховане, фіктивне та зумисне банкрутство. Методика виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Тема 9. Особливості фінансової санації та банкрутства підприємств різних форм власності та видів діяльності

Особливості банкрутства сільськогосподарських підприємств. Особливості банкрутства страховиків. Особливості банкрутства професійних учасників ринку цінних паперів. Особливості банкрутства суб'єкта підприємницької діяльності – громадянина. Особливості банкрутства селянського (фермерського) господарства. Особливості банкрутства боржника, що ліквідується власником. Особливості банкрутства відсутнього

боржника. Особливості провадження санації боржника його керівником. Особливості санації, банкрутства та ліквідації комерційних банків. Причини, симптоми та наслідки фінансової кризи банківської установи. Санація комерційного банку. Функціонування банку в режимі фінансового оздоровлення. Призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком. Ліквідація та реорганізація комерційного банку.

3. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
ЗМІСТОВИЙ РОЗДІЛ 1												
Тема 1. Сутність управління фінансовою санацією підприємства	4	4	-	-	-	-	8	2	-	-	-	12
Тема 2. Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві	18	4	2	-	-	12	12	-	2	-	-	12
Тема 3. Складання та погодження плану фінансової санації підприємства	16	4	2	-	-	10	10	-	-	-	-	12
Тема 4. Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит).	14	2	2	-	-	10	10	-	-	-	-	12
Контрольна робота №1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Разом за змістовим розділом 1	54	14	8	-	-	32	52	2	2	-	-	48
ЗМІСТОВИЙ РОЗДІЛ 2												
Тема 5. Фінансування санації підприємств (внутрішні та зовнішні фінансові джерела санації)	6	4	2	-	-	-	15	-	2	-	-	13
Тема 6. Оцінювання вартості майна підприємства.	6	4	2	-	-	-	15	2	-	-	-	13
Тема 7. Санаційна реструктуризація підприємства	6	4	2	-	-	-	14	-	2	-	-	12
Тема 8. Економіко-правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємства	16	2	-	-	-	14	12	-	-	-	-	12
Тема 9. Особливості фінансової санації та банкрутства підприємств різних форм власності та видів діяльності	20	4	-	-	-	16	12	-	-	-	-	12
Захист індивідуального науково-дослідного завдання	11	-	1	-	-	10	-	-	-	-	-	-
Контрольна робота №2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Разом за змістовим розділом 2	66	18	8	-	-	40	68	2	4	-	-	62
Усього годин	120	32	16	-	-	72	120	4	6	-	-	110

4. ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Сутність управління фінансовою санацією підприємства	4
2	Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві	4
3	Складання та погодження плану фінансової санації підприємства	4
4	Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит).	2
5	Фінансування санації підприємств (внутрішні та зовнішні фінансові	4

	джерела санації)	
6	Оцінювання вартості майна підприємства.	4
7	Санаційна реструктуризація підприємства	4
8	Економіко-правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємства	2
9	Особливості фінансової санації та банкрутства підприємств різних форм власності та видів діяльності	4
Разом		32

5. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві	2
2	Складання та погодження плану фінансової санації підприємства	2
3	Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит).	2
4	<i>Контрольна робота №1</i>	2
6	Фінансування санації підприємств (внутрішні та зовнішні фінансові джерела санації)	2
7	Оцінювання вартості майна підприємства.	2
8	Санаційна реструктуризація підприємства	2
9	<i>Захист індивідуального науково-дослідного завдання</i>	1
10	<i>Контрольна робота №2</i>	1
Разом		16

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві	12
2	Складання та погодження плану фінансової санації підприємства	10
2	Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит).	10
3	Економіко-правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємства	14
4	Особливості фінансової санації та банкрутства підприємств різних форм власності та видів діяльності	16
5	<i>Розробка індивідуального науково-дослідного завдання</i>	10
Разом		72

7. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальне науково-дослідне завдання (ІНДЗ) з дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» виконується з метою закріплення та поглиблення теоретичних знань та вмінь, набутих студентом у процесі засвоєння всього навчального матеріалу дисципліни.

Виконання ІНДЗ є важливим етапом у підготовці до виконання дипломного проекту (роботи) майбутнього фахівця – менеджера.

Індивідуальне завдання є підсумковою самостійною роботою студента, що передбачає використання отриманих знань та навиків під час лекційного та практичного курсів з дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства», тому виконується поступово у кілька етапів відповідно до пройденого матеріалу в межах структури курсу.

Індивідуальна робота потребує успішного засвоєння змісту дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» та отримання навиків самостійного наукового пошуку та аналізу та реалізується у формі подання звіту «Аналіз ймовірності банкрутства для розробка санаційних заходів досліджуваного підприємства», що містить складові:

1) зведену оцінки фінансово-економічного стану (на основі звітних форм № 1 та № 2) та обґрунтування ймовірності банкрутства досліджуваного підприємства за однією з обраних методик (за умови, що здобувач самостійно обирає підприємство для проведення аналізу, Форми мають бути узгоджені з викладачем);

2) обґрунтування системи санаційних заходів щодо недопущення банкрутства, поліпшення фінансово-економічного стану підприємства, підвищення ефективності його діяльності.

Виконання, оформлення та захист ІНДЗ здійснюється студентом в індивідуальному порядку відповідно до методичних рекомендацій.

8. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Зміст самостійної роботи з курсу «Фінансова санація та банкрутство підприємства» полягає у:

- опрацюванні здобувачами матеріалу лекцій, які були прочитані напередодні з використанням рекомендованої базової і додаткової літератури;
- опрацювання здобувачами розділів програми, які не висвітлюються на лекціях;
- розв'язання завдань-прикладів, які виносяться для додаткового опрацювання матеріалу з тем курсу;
- підготовки додаткового матеріалу у вигляді доповіді з проблемних питань дисципліни для обговорення під час лекційних та практичних занять з використанням сучасних інформаційних технологій;
- підготовки до поточного та підсумкового контролю, заліку.

Завдання 1. Санаційний контролінг. Діагностика фінансової кризи на підприємстві.

Практичне завдання 1.

На основі даних про фінансово-господарську діяльність підприємства (табл.1.1) проведіть оцінку та визначте клас його фінансової стійкості, обґрунтуйте вид фінансової кризи на підприємстві.

Таблиця 1.1

Показники фінансової діяльності підприємства, млн. грн.

Показник	Рік		
	2018	2019	2020
Гроші та їх еквіваленти	8,9	41,0	9,0
Запаси	170,8	135,6	226,0
Оборотні активи	776,5	913,4	1005,9
Поточні зобов'язання	541,2	627,1	1001,9
Власний капітал	1749,7	1195,8	806,1
Чистий прибуток (збиток)	-132,2	-245,8	-362,8
Амортизація	459,9	591,7	419,2
Довгострокові зобов'язання	1930,0	2129,9	2029,9
Баланс	3975,5	3977,7	3862,8

Розрахунок проводимо, виходячи з фактичного рівня показників фінансової стійкості та рейтингу кожного показника, вираженого в балах. Результат представимо у вигляді таблиці (табл. 1.2).

Відповідно до рейтингу визначаємо клас фінансової стійкості підприємства: I клас – підприємство з високим запасом фінансової стійкості; II клас – підприємство з невеликим ступенем ризику; III клас – проблемне підприємство (існує імовірність неповернення частини позикових коштів); IV клас – підприємство з високим ризиком банкрутства (високий ризик неповернення позикових коштів); V клас – підприємство найвищого ризику.

Таблиця 1.2

Групування підприємств за критеріями оцінки фінансової стійкості

Показник	Межі класів відповідних критеріїв									
	I клас	Бал	II клас	Бал	III клас	Бал	IV клас	Бал	V клас	Бал
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,25 та вище	20	0,2	16	0,15	12	0,1;	8	0,05	4
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,0 та вище	20	0,9	15	0,8	12	0,7	9	0,6	6
Коефіцієнт загальної ліквідності	2,0 та вище	18	1,9-1,7	15-12	1,6-1,4	10,5-7,5	1,3-1,1	6-3	1,0	1,5
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,6 та вище	18	0,59-0,54	15-12	0,53-0,43	11,4-7,4	0,42-0,41	6,6-1,8	0,4	1
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами	0,6 та вище	17	0,4	12	0,3	9	0,2	6	0,1	3
Коефіцієнт забезпечення запасів власним капіталом	1,0 та вище	15	0,9	12	0,8	9	0,7	6	0,6	2
Межі значення	100		85-64		63,9-56,9		41,6-28,3		18	

Практичне завдання 2.

Визначити імовірність банкрутства підприємства за моделями Альтмана, Ліса, Таффлера, Спрінгейта. Показники фінансово-господарської діяльності підприємства:

- Чистий дохід від реалізації – 1775,7 млн. грн.
- Фінансовий результат від операційної діяльності – 1479,7 млн. грн.
- Фінансовий результат до оподаткування – (266,3) млн. грн.
- Чистий фінансовий результат – (266,3) млн. грн.
- Ринкова вартість акцій – 4245,0 млн. грн.
- Оборотні активи – 2291,5 млн. грн.

- Власний капітал – 525 млн. грн.
- Валюта балансу – 3975,5 млн. грн.
- Робочий капітал – 41,1 млн. грн.
- Короткострокова заборгованість – 2250,5 млн. грн.
- Довгострокова заборгованість 1200,0 млн. грн.
- Витрати підприємства – 1746,0 млн. грн.

Завдання 2. Оцінювання санаційної спроможності підприємства (санаційний аудит)

Практичне завдання 1.

Статутний капітал підприємства становить 300 тис. грн., непокриті збитки – 125 тис. грн. Загальними зборами товариства прийнято рішення щодо зменшення статутного капіталу через передання до анулювання корпоративних прав у співвідношенні 4:2. Окрім цього, один з кредиторів частково списав короткострокову заборгованість підприємства зі сплати процентів за користування кредитом на суму 6 тис. грн. Після санації балансу провести додатковий випуск акцій у співвідношенні 3:2. Скласти баланс після санації.

Таблиця 1

Баланс підприємства до зменшення статутного капіталу:

Актив		Пасив	
1.Необоротні активи	100000	1.Статутний капітал	300000
2.Запаси	50000	2.Непокриті збитки	(-125000)
3.Дебіторська заборгованість	40000	3.Довгострокові пасиви	10000
4.Грошові кошти	13000	4.Короткострокові пасиви	18000
Баланс	203000	Баланс	203000

Практичне завдання 2.

Статутний капітал підприємства становить 250 млн. грн., непокриті збитки – 50 млн. грн. Загальними зборами товариства прийняти рішення щодо зменшення статутного капіталу через передання до анулювання корпоративних прав номінальною вартістю у співвідношенні 2:1. Окрім цього, один з кредиторів частково списав короткострокову заборгованість підприємства зі сплати процентів за користування кредитом на суму 3,5 млн. грн. Після санації балансу додаткова емісія акцій щодо збільшення статутного капіталу у співвідношенні 1:2. Привести баланс після санації. Вказати на вид проведеної санації.

Практичне завдання 3.

У поточному році ПАТ зазнало балансових збитків на суму 120 млн. грн.; розмір статутного фонду на той час становив 60 млн. грн.; резервні фонди – 40 млн. грн. Ринковий курс корпоративних прав підприємства опустився нижче їх номінальної вартості. Провести двоступінчасту санацію балансу та визначити дизажію, враховуючі таке:

- загальними зборами ПАТ передбачено зменшити статутний капітал шляхом об'єднання акцій у співвідношенні 5 до 1;
- використати резервні фонди;

- списання кредиторами частини кредиторської заборгованості у розмірі 20 млн. грн.

- провести додаткову емісію акцій. Капітал збільшувався у співвідношенні 1:3. Курс емісії досяг 125% номінальної вартості.

Завдання 3. Економіко-правові аспекти санації, банкрутства та ліквідації підприємства

Практичне завдання 1.

У результаті неефективної фінансово-господарської діяльності підприємство виявилось неспроможним відповідати за своїми боргами і проти нього за поданням комітету кредиторів була порушена справа про банкрутство. На попередньому засіданні господарського суду затверджено такий реєстр вимог кредиторів:

- Зобов'язання перед ДПІ з податкових платежів – 25,8 млн. грн.;
- Пенсійний фонд України – 38,4 млн. грн.;
- Фонди соціального страхування – 24,1 млн. грн.;
- ПАТ «Харківобленерго» – 11,2 млн. грн.;
- ПАТ «Укртелеком» – 3 млн. грн.;
- Райффайзенбанк Аваль (із заставою) – 8 млн. грн.;
- Ощадбанк (без застави) – 1,5 млн. грн.;
- Постачальники сировини – 22,2 млн. грн.;
- Заробітна плата працівникам підприємства – 202,8 млн. грн.
- Виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банкрута – 12,5 млн. грн.
- Внески членів трудового колективу до підприємства – 97,8 млн. грн.;
- Витрати на провадження справи про банкрутство – 0,3 млн. грн.;
- Орієнтовна ліквідаційна вартість підприємства становить – 330 млн. грн.

Розподілити конкурсну масу підприємства за черговістю платежів (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл конкурсної маси підприємства

Вид боргу	Заборгованість	Залишок ліквідаційної маси підприємства	Сума до сплати за вибором боргу
I черга			
II черга			
...			

Скласти графік погашення заборгованості, відповідно до укладеної мирової угоди між боржником та кредиторами. Згідно умов договору підприємство має сплатити одразу борги перед банківськими установами, покрити витрати на провадження справи про банкрутство. Решті боржників має одразу погасити 20 % боргів, залишок – 4-ма платежами на 2 роки.

Графік погашення заборгованості підприємства варто представити у вигляді таблиці 2, для чого, спочатку необхідно визначити частки кожного

кредитора у структурі заборгованості та механізм розстрочки. Так як члени трудового колективу зацікавлені у продовженні виробничої діяльності їх внески до статутного капіталу можна відняти від загальної суми заборгованості разом із виплатами звільненим працівникам, адже підприємство продовжує працювати.

Таблиця 2

Графік погашення заборгованості підприємства, млн. грн.

Вид боргу	Заборгованість	Частка, %	Одразу сплачено	I півр.	II півр.	III півр.	IV півр.	Разом

Завдання 4. Особливості фінансової санації та банкрутства підприємств різних форм власності та видів діяльності

1. Підготовка презентації щодо особливості процедури банкрутства сільськогосподарських підприємств, професійних учасників ринку цінних паперів, суб'єкта підприємницької діяльності – громадянина, боржника, що ліквідується власником, банківської установи, страхової компанії (на вибір здобувача). Презентація має містити опис процедури, посилання на нормативно-правову базу. Найвищу оцінку отримують презентації що мають посилання на конкретні приклади застосування процедури.

9. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

При викладанні навчальної дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» застосовуються інформаційні та практичні методи навчання:

- Інтерактивні лекції.
- Практичні заняття та індивідуальні домашні завдання дослідницького характеру з використанням комп'ютерних технологій.
- Самостійна робота з вивченням оприлюднених навчальних матеріалів в системі Moodle.

10. МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Відповідно до плану вивчення дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» передбачається проведення поточного та підсумкового контролю:

- поточний контроль передбачає проведення опитування під час практичних занять;
- контроль виконання ІНДЗ та інших видів робіт;
- підсумковий контроль реалізується у вигляді заліку.

Методи контролю:

1. Оцінювання знань студента під час практичних занять.
2. Виконання завдань для самостійної роботи.
3. Виконання ІНДЗ.
4. Проведення проміжних тестів.
5. Проведення поточного контролю.
6. Проведення підсумкового заліку.

11. ФОРМА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Формою підсумкового контролю є **залік**, який складається очно в період призначений навчально-методичним центром або за індивідуальним графіком, який затверджується навчальним планом. Основною формою підсумкового контролю є відповідь на два теоретичні питання курсу та практичне завдання.

12. СХЕМА НАРАХУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ

Оцінювання окремих видів виконаної студентом навчальної роботи з дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства» здійснюється в балах відповідно до табл. 12.1

Виконані види навчальної роботи зараховуються студенту, якщо він отримав за них позитивну рейтингову оцінку.

Таблиця 12.1

Розподіл балів оцінювання успішності студентів з навчальної дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства»

Розділ I												Розділ II	Всього
Поточне тестування та самостійна робота												Підсумковий контроль	
Змістовий розділ 1					Змістовий розділ 2								
T1	T2	T3	T4	KP1	T5	T6	T7	T8	T9	KP2	ІНДЗ		
-	5	-	5	10	-	-	-	5	5	10	20	40	100

*T1, T2, ..., T14 – теми занять

**KP1, KP2 – контрольні роботи

***ІНДЗ – індивідуальне науково-дослідне завдання

Поточне оцінювання знань студентів проводиться протягом семестру у наступних формах: усного опитування студентів на практичних заняттях та оцінки рівня їх знань; перевірки правильності розв'язання практичних задач; експрес-опитування (в усній чи письмовій формі).

Загальна оцінка знань студентів за поточним контролем

Результати поточного контролю знань студентів в цілому (за усіма формами робіт) оцінюються в діапазоні від **0** до **60** балів.

Студент допускається до підсумкового контролю за умови виконання вимог навчальної програми та у разі, якщо за поточну навчальну діяльність він набрав не менше **36** балів.

Підсумкове оцінювання знань студентів

Підсумкове оцінювання знань студентів проводиться у формі заліку.

Критерії оцінювання знань під час заліку

Максимальна кількість балів, яку можна отримати на заліку складає **40** балів (див. табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Розподіл балів оцінювання при підсумковому контролі з навчальної дисципліни «Фінансова санація та банкрутство підприємства»

Оцінка в балах за поточне оцінювання	Оцінка в балах за підсумкове оцінювання	Оцінка за національною шкалою
54-60	36-40	Відмінно
45-53	30-35	Добре
36-44	24-29	Задовільно
менше 36	менше 24	Незадовільно

З урахуванням вищевикладеного результати заліку оцінюються в діапазоні від **0** до **40** балів для студентів. При цьому, якщо відповіді студента на заліку оцінені менше ніж на 30%, він отримує незадовільну оцінку за результатами заліку та незадовільну загальну підсумкову оцінку. Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результати поточного контролю знань та за виконання завдань, що виносяться на залік.

Загальна підсумкова оцінка не може перевищувати **100 балів**. Загальна підсумкова оцінка в балах, за національною шкалою та за шкалою ЄКТС заноситься до заліково-екзаменаційної відомості, навчальної картки та залікової книжки студента (див. табл. 12.3).

Таблиця 12.3

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
66-73	D	задовільно	
60-65	E		
30-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-29	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

13. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:

- робоча навчальна програма дисципліни,
- силабус навчальної дисципліни;
- плани лекцій, практичних занять та самостійної роботи студентів;
- методичні вказівки до практичних занять для студентів;
- методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів;
- тестові та контрольні завдання до практичних занять;
- перелік питань та завдань для поточного і проміжного контролю знань, а також заліку з дисципліни.

14. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно правова:

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.18р. № 2597-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>
2. Закон України «Про фінансову реструктуризацію» від 14.06.2016 №1414-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1414-19>
3. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» Закон від 12.07.2001 №2658-III // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2658->
4. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>.
5. Положення про порядок проведення санації до порушення провадження у справі про банкрутство. Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 № 15 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0015600-13>
6. Про затвердження плану заходів щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств: затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. № 1199-р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1199-2010>

Основна (базова):

7. Бедринець М. Д., Довгань Л. П. Фінанси підприємств [текст] навч. посіб. / М. Д. Бедринець, Л. П. Довгань. – К. : Центр учбової літератури, 2018. – 292 с.
8. Крутова А.С. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник / А.С. Крутова, Л.І. Лачкова, В.М. Лачкова. – Х.: Видавець Іванченко І. С., 2017. – 189 с
9. Ліснічук О. А. Фінансове управління санаційною спроможністю машинобудівних підприємств України. *Науковий журнал «Бізнес Інформ»*, м. Харків. 2017. №2. С. 137-145.
10. Ліснічук О.А., Березан М.В. Основні складові поточного фінансового планування на підприємстві. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*: електронне наукове видання [Електронний ресурс], 2020. №1-2. С. 208-221.
11. Lisnichuk O. Conceptualization of digital management as a modern trend. *SOCIOWORLD*. 2022. Vol. 09 № 03 P. 48-56.
12. Фінансові інструменти регіонального розвитку в Україні в умовах децентралізації : [монографія] / М.Д. Бедринець, М.О. Кужелєв, Т.А. Коляда

та ін.; за загальною редакцією к.е.н., доцента М.Д. Бедринця. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 318 с.

13. Бедринець М. Д., Довгань Л. П., Ліснічук О.А. Фінансова діагностика: навч. посіб. Ірпінь. : Університет ДФС України, 2021. – 290 с.

14. Ліснічук О.А. Санаційний потенціал у системі антикризового управління підприємством / Ліснічук О.А. Міжнар. наук.-практ. конференція «Актуальні проблеми менеджменту та фінансів в сучасних глобалізаційних процесах» (15-16 березня 2018 р., м. Ірпінь, Україна – Білосток, Польща).

15. Зеліско І.М. Управління фінансовою санацією підприємства: навчальний посібник. / І.М. Зеліско. – К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2015. – 320с.

16. Карпунь І. Н. Санація підприємств [Текст] : підручник / І.Н.Карпунь. - Львів : Магнолія 2006, 2013. - 448 с.

17. Карпунь І.Н. Управління фінансовою санацією підприємства: Навч. посібник. – Львів: «Магнолія», 2012. – 418 с.

18. Лачкова Л.І., Лачкова В.М. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навчальний посібник -2-ге вид., перероб., доп. – Харків, «Форт», 2013 –149с.

19. Терещенко О. О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, -2014. – 368 с.

20. Управління фінансовою санацією підприємства [текст] : підручник. / Т. А. Говорушко, І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька [та ін.] за заг. ред. Т. А. Говорушко – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 400 с.

21. Штангрет А.М. Фінансова санація та банкрутство підприємств; навч.посіб./ А.М. Штангрет, В.В. Шляхтенко, О.Б. Волович, І.В. Зубрей.- К.: Знання, 2012. – 374с.

Допоміжна:

22. Азаренкова Г.М. Фінанси підприємств: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Г.М. Азаренкова, Т.М. Журавель, Р.М. Михайленко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2011. – 268 с.

23. Великий Ю.М., Косарева І.П., Прохорова В.В., Майборода О. В. Управління фінансовою санацією: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ Харківський національний економічний ун-т. - 2-ге вид., перероб. - Х.: ВД«ІНЖЕК», 2007.-368 с.

24. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством: навч. посіб. / Л. О. Лігоненко, М. В. Тарасюк, О. О. Хіленко. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2012. – 377 с.

25. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник / А. М. Поддєрьогін, Білик М.Д., Буряк Л.Д. та ін.; ред. А. М. Поддєрьогін. – К.: КНЕУ, 2013. – 519 с.

26. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : навч. посібник / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2010. – 412 с.

27. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання [Текст]: підручник / А. В. Череп. – К. : Кондор, 2009. – 380 с.

29. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Smart Book, Эльга, 2013. – 776 с.

30. Боронос В. Г. Управління фінансовою санацією підприємств: підручник / В. Г. Боронос, І. Й. Плікус. – Суми : Сумський державний університет, 2014. – 457 с.
31. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України : стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т.Г.Васильців, В.І.Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : ЛКА, 2012. – 386 с.
32. Говорушко Т.А. Фінансовий менеджмент: підручник / В.П. Мартиненко, Н.І. Климаш та ін. під ред. Т.А. Говорушко. – Львів: «Магнолія 2006» – 2014. – 344 с.

15. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ:

1. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України // [Електронний ресурс]: офіційний веб-сайт. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
2. Фінансовий портал МІНФІН // [Електронний ресурс] : офіційний веб-сайт. — Режим доступу <http://minfin.com.ua/>
3. Державна регуляторна служба України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua>.
4. Державний комітет статистики України // [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Законодавство України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua/>
6. Кабінет Міністрів України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>
7. Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Проект підтримки МСП в пріоритетних регіонах України / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sme.ukraineinform.org.ua>